

De l'esperança d'una vida a França a l'extermini per apàtrida.

Correspondència del molletà Vicenç Bachs Vilà (1906-1941)

Montserrat Tura i Camafreita*

Resum

A partir de les cartes que va escriure a la seva esposa, revivim la història del molletà Vicenç Bachs. Després de servir la Segona República durant la Guerra Civil, es va retirar a França amb les restes de l'Exèrcit regular. Allà va viure uns anys penosos entre camps de concentració i va ser obligat a fer de mà d'obra a les Companyies de Treballadors Estrangers en diferents indrets de França i sota l'amenaça de la Segona Guerra Mundial. Quan França capitula davant de l'Alemanya nazi, Bachs perd les esperances de reunir-se de nou amb la seva estimada família, ja que serà deportat juntament amb altres refugiats considerats "apàtrides" al camp d'extermini de Mauthausen, on va perdre la vida.

Paraules clau: camp de concentració, camp de refugiats, Companyies de Treballadors Estrangers, exili, Guerra Civil, Mauthausen, Mollet del Vallès, nazisme, repressió, Segona Guerra Mundial, Vernet d'Ariège, Vicenç Bachs.

Durant anys he resseguit els indrets per on el meu pare, el meu oncle i el meu avi van patir les conseqüències de l'exili i ho he explicat en un parell de

llibres i algun article. Aquesta vegada, m'ocupo del mateix temps, i dels mateixos fets tràgics, a partir de la narració que podem extreure de les cartes que un altre molletà va enviar a la seva família. Els seus descendents m'han fet la confiança de deixar-me-les perquè en pugui explicar la seva història.

Figura 1. Vicenç Bachs

* Metgessa, exalcaldessa i exconsellera, montserrattura@gmail.com

Vicenç Bachs i Vilà era un treballador del tèxtil, expert en tints, i un manetes capaç de reparar o reconstruir qualsevol màquina espatllada. Nascut el 1906, quan va esclatar la Guerra Civil espanyola ja havia complert amb les seves obligacions del servei militar. El 24 de maig de 1934 s'havia casat amb la Rosa Fransi i Mayolas i vivien al carrer de Fèlix Ferran, al número 4 d'aleshores. L'any següent van tenir un nen a qui van dir Jordi.

Bachs simpatitzava amb les idees col·lectivitzadores dels anarquistes i va formar part del Comitè Obrero de Can Fàbregas, la gran indústria tèxtil de Mollet. Tot i que la seva feina consistia a tenir cura de l'homogeneïtat del tint en els fils que haurien de servir per teixir la roba, fonamentalment sedes —que era l'activitat principal d'aquella gran fàbrica—, el Vicenç era conegut com l'àngel de la guarda, perquè quan s'espatllava alguna cosa, quan grinyolava algun estri, se'l podia avisar i ho arreglava de manera enginyosa.

De l'època en què el Comitè Obrero va dirigir l'empresa de Can Fàbregas mentre va estar col·lectivitzada, sabem que en van escriure coses com aquesta:

“[...]els companys que constituïm aquest Consell hem de dictar aquestes normes que haurem de complir amb la disciplina necessària pel benestar i la convivència en la feina que procuri la millor compenetració en el compliment de les nostres tasques en aquesta fàbrica [...] nosaltres no som altra cosa que uns companys en els que heu dipositat la confiança per a ser membres d'aquest Consell, però en el lloc de treball seguim essent uns treballadors amb les mateixes atribucions i deures que tots vosaltres[...].”

No tenim constància que participés en cap dels actes de l'anomenada violència revolucionària que alguns comi-

tès anarquistes, malauradament, van practicar les primeres setmanes després de l'aixecament feixista d'una part de l'exèrcit. En Bachs creia en la desaparició de les classes socials, se li va donar la possibilitat de governar una fàbrica sense patrons “ni explotadors” i va intentar fer-ho.

Sempre va sentir simpaties per Buenaventura Durruti, va seguir-ne els seus moviments al capdavant de la columna de milicians anarquistes que van desplaçar-se cap al front d'Aragó. Més tard, una part de la columna comandada pel propi Durruti va participar en la batalla de Madrid, on va morir aquest dirigent anarquista.

Després d'aquests fets, els integrants de la Columna Durruti van integrar-se en l'Exèrcit Regular de la República i van constituir la 26a Divisió de l'Exèrcit Popular. Quan el front de guerra es desplaçà al Segre i a l'Ebre i per cobrir la manca d'efectius, el Govern legítim de la República decretà la mobilització d'homes entre trenta-dos i trenta-cinc anys (coneguda com la Lleva del Sac) i de disset i divuit anys (coneguda com la Lleva del Biberó); tot i no haver-hi constància del seu reclutament, molt probablement ho va ser. El cas és que el Vicenç va desplaçar-se al Montsec, farcit de trinxeres, on la 26a Divisió mantenia fermes les defenses de manera quasi inexplicable.

Retirada i pas fronterer

El cas és que la retirada la va fer ajudant en tasques de logística als supervivents d'aquesta 26a Divisió. Van creuar la frontera francesa amb la major part del material de guerra en bon estat i amb una formació perfecta. El pas es va efectuar per Puigcerdà, cap a la Tor de Querol. Els dies 28 i 29 de gener de 1939 van creuar més

de quaranta mil persones, per aquest indret. Les autoritats franceses els desposseïren de tot l'armament que havien aconseguit mantenir en bon estat; també li van prendre les eines al nostre Vicenç i les van llençar a una gran pila de ferralla.

A partir del 13 de febrer, el general Franco, que s'havia negat a permetre una zona neutral on es donés refugi sota tutela d'organismes internacionals als vençuts, ja controlaria tots els passos fronterers i podia concentrar-se en el front de Madrid. El darrer soldat republicà passava pel coll d'Ares el migdia d'un 13 de febrer de 1939, sota una nevada intensa.

Els que havien passat la frontera per Puigcerdà formant part de companyies militars serien enviats al camp de Vernet d'Arieja,¹ un vell camp construït per rebre tropes colonials durant la Primera Guerra Mundial, de dinou barracons sense portes ni finestres i amb teulades foradades. Foren traslladats en un tren de via estreta avui desaparegut, on encabien sis-cents o set-cents antics soldats en cada viatge.

Els homes traslladats a aquell camp foren considerats per les autoritats franceses com "indésirables", "dangereux pour l'ordre public", "suspects au point de vue national", "extrémistes",² ja que la majoria havia format part de l'antiga Columna Durruti.

Avui dia, lo Vernet és un petit poble situat entre Foix i Pamiers, si seguim l'actual carretera que va des d'Andorra a Tolosa del Llenguadoc. Disposa d'unes vistes privilegiades a la cara nord dels Pirineus. Podrien haver-se oblidat del passat però no han volgut amagar el drama d'aquell camp i dels

trens que des d'allà sortiren cap als camps de treball, primer, i més tard, directament, cap als camps d'extermini. Conserven un museu que ho explica, un vagó de tren i un cementiri on hi ha enterrades algunes persones que van morir després de la seva arribada al camp d'aquest Departament de l'Arieja, als Pirineus Centrals.

Paraules d'amor vigilades

Des d'aquest camp, el relat el farà el mateix Vicenç amb les seves cartes. He llegit moltes cartes escrites des de l'exili i he plorat llegint les dels meus familiars, però aquestes sorprenen per la tendresa en el llenguatge i per les mostres d'amor sincer cap a la seva dona, la Rosa Fransi, de qui no hi ha dubte que estava bojament enamorat i que l'enyorava més del que podia suportar.

El Vicenç inicia des de l'exili una freqüent correspondència que no puc transcriure íntegrament per la seva extensió. De la primera carta, escrita el dia de Sant Isidre, 15 de maig de 1939, i dirigida a la seva esposa Rosa, al seu fill Jordi i als seus pares, en podem afirmar sense dubtar-ho que és una carta d'amor indissimulat. Compleix amb l'encapçalament de cortesia i la pregunta sobre la salut, però entendreu el llenguatge que utilitza per conversar, a distància, sabent-se controlats i amb el castellà com a idioma imposat. Entendreu la tendresa de les seves paraules. Per aquesta raó, entendreu totes les que va escriure.

... "Rosa, amor mío, tengo tantas ganas de estar a tu lado para pasar aquellas horas tan felices en nuestro pequeño hogar junto con nuestro pequeño Jorge".

¹ ROQUEJEUFFRE, Michel (2008)

² ROQUEJEUFFRE, Michel (2008)

La carta està datada a Vernet d'Ariège, on les autoritats franceses havien acordat reobrir el vell camp com a centre "d'acolliment temporal", segons consta en l'acta de la Comission de Recherche de Camps de Concentration et Rassemblement, reunida a Foix el 25 de gener de 1939.³

A més de la 26a Divisió de l'Exèrcit Popular, van ser traslladats a aquest camp des dels camps de la costa mediterrània francesa, actualment la Costa Vermella, els republicans espanyols considerats "extremistes" i alguns combatents de les Brigades Internacionals.

Entre les persones conegudes que foren tancades al camp de Vernet d'Ariège, hi ha l'escriptor valencià en llengua castellana d'origen francoalemany Max Aub.⁴

Durant l'ocupació nazi de bona part del territori francès, la zona del camp Vernet d'Ariège quedava sota el control del règim col·laboracionista del mariscal Pétain ubicat a la ciutat de Vichy. Un fet clau per entendre el drama dels exiliats republicans a França és el pacte de col·laboració que el mariscal Pétain havia signat amb Hitler el juny de 1940 després que envaís el gran París: els estrangers de tendències esquerranes, els jueus i en general els antifeixistes serien considerats enemics i, per tant, detinguts, torturats, executats, exterminats. Era igual la part del territori francès on es trobessin, no importava si era domini

de Vichy o de Berlín. Les milícies de Pétain entregaven els detinguts a les SS i a la Gestapo o els executaven directament.

En el camp del Departament de l'Ariège hi foren reclosos en condicions inhumanes diversos intel·lectuals antifeixistes, jueus de molt diverses procedències, iugoslaus que treballaven a França abans de ser ocupada, italians, belgues⁵... fins l'any 1944.

El molletà Vicenç Bachs i Vilà va ser internat al camp amb el número 5M152. Ens parla d'aquest lloc a les seves cartes, en les quals sempre utilitza expressions com ara "cariño mío", "si pudiera tenerte a mi lado", el diminutiu "morenita mía" i mai s'oblida de mencionar el seu fill, al qual anomena molt sovint "el travieso Jorge".

Un dels paràgrafs més colpidorament descriptiu de la seva estada al Camp de Vernet d'Ariège és sens dubte aquest:

"He recibido tu foto, a pesar que se nota en tu semblante las huellas de sufrir, para mi eres la mujer más bonita y buena. Amor mío, si supieras como estoy viviendo entenderías mi desánimo. Yo, a pesar de ser amante de la libertad vivo sin ella, como un pájaro en su jaula; como un ser malvado o un perro sarnoso que la humanidad se aparta de ellos por miedo del contagio. Estoy en Francia pero no he visto nada, solo alambradas y soldados que te vigi-

³ AGUIRRE HERRÁINZ, Pablo (2012).

⁴ Aub és detingut per la policia francesa durant el mes d'abril de 1940 a causa d'una denuncia anònima per ser activista comunista i jueu. Primer és internat a l'estadi de Roland Garros i uns dies més tard traslladat al camp de concentració de Vernet d'Ariège. Gérard Malgat va escriure les vicissituds d'aquest intel·lectual en la seva obra *Max Aub y Francia o la esperanza traicionada*.

⁵ La descripció més detallada, el relat més descarnat el podem trobar, precisament, en els textos de dos escriptors que publicaren (molts anys després) el seu record d'aquells dies. El primer, de l'autor que ja hem mencionat, Max Aub, amb el títol de *Manuscrito cuervo. Historia de Jacobo*, i el segon, d'Arthur Koestler, en el seu llibre *La escoria de la Tierra*.

lan. Llevo unos pantalones rotos por todos sitios; si me vieras, al lado de los pobres harapientos, ellos parecerían unos señores...”

En Vicenç abandona el camp de Vernet en data de 30 de juny de 1939 amb destinació a Mailly.

El principi d'un llarg camí: Mailly-le-Camp

A finals de juliol de 1939, França ja ha decidit que ha de trobar la manera d'aprofitar la potencia física de tots aquests homes joves que no poden o no volen alimentar, molts d'ells amb habilitats professionals importants. L'allau que havia suposat la retirada i l'exili forçós de tants defensors de la República va fer pensar a les autoritats franceses que podien usar els homes joves com a mà d'obra i, per tant, l'estiu de 1939 publiquen un decret en virtut del qual els patrons agrícoles o industrials poden anar als camps a buscar treballadors amb la sola condició de donar-los alguna cosa per menjar i no deixar-los mourre del lloc de treball. El propi Govern francès va crear les Companyies de Treballadors Estrangers (CTE), destinades a reforçar elements de defensa militar. De manera especial els van enviar a reforçar els elements situats a la frontera belga, a la frontera italiana, a la Línia Maginot (a la frontera franco-alemanya) i a un oleoducte que havia de creuar el Canal de la Mànega i que era conegut com *Pipe-Line*.

Només quedaven obligats a acceptar aquestes destinacions els homes entre vint i quaranta-vuit anys, estrangers sense nacionalitat i peticionaris d'asil. Acabaven de convertir els homes joves en una potencia gratuïta de treball, amb la promesa que si hi treballaven tres anys podrien sol-

licitar la residència legal al territori francès. És aquesta norma la que situa en Vicenç Bachs a Mailly-le-Camp, en la Companyia de Treballadors núm. 77. La primera destinació d'aquesta companyia serà el Departament de la Xampanya-Ardenes, on des de l'any 1902 hi ha una gran instal·lació militar que serà destruïda, més endavant, en els combats d'aquesta gran guerra que està a punt de començar.

A les companyies de treballadors estrangers

L'esgotador treball a què s'obligava els components de les Companyies de Treballadors⁶ Estrangers, la manca d'equipament per a aquelles jornades de treball obligat i el clima de pre-guerra que es respira a l'ambient, aconseguen que, tot i que ells són els menys informats, s'acabin plantejant en un moment o altre el que fa el Vicenç en la carta datada el 17 de setembre de 1939 des de Mailly-le-Camp (Aube, Gran Est). Deixa escrit en una d'aquestes converses amb la seva esposa Rosa que ha adoptat la decisió de retornar, que s'acollirà a la propera crida per a repatriació que es faci en aquella Companyia: “He decidido regresar a tu lado, no tengo nada en mi consciencia que me acuse porque solo mi buena fe ha sido explotada y así lo he comunicado a las autoridades francesas”.

Sempre he trobat expressions d'aquesta mena en totes les cartes d'exili d'aquella època; em sembla que puc afirmar que era inevitable; que mai van pensar que, després de combatre a la Guerra Civil, haurien de viure penalitats d'aquesta mena.

La major part dels treballadors estrangers de la frontera amb Bèlgica

⁶ En el remitent hi consta: 77ème Compagnia Travailleurs Espagnols

van ser els primers presoners dels nazis quan van envair territori francès. Una autèntica irresponsabilitat dels comandaments militars i del Govern francès. A la primera gran batalla, la de Dunquerque, van tenir moltes dificultats a evacuar les seves pròpies tropes i van abandonar a la seva sort els treballadors estrangers, quasi tots espanyols republicans, joves que creien en la democràcia i la llibertat i que van ser traslladats pels alemanys a camps de presoners previs als stalags.

Però la 77a Companyia havia estat traslladada a Rambervillers (Vosges, Gran Est), una població a la falda dels Alps, abans de l'arribada de la Wehrmacht (la força de defensa) de Hitler, com a suport per als que intentaven culminar la inútil bogeria de la Línia Maginot. Vicenç s'oblida de la seva petició de retorn i s'adona que són peces útils a disposició d'una estratègia que els sobrepassa i que desconeixen: "Hoy estoy aquí y mañana puedo estar a muchos centenares de kilómetros, más lejos todavía; voy acostumbrándome a

86

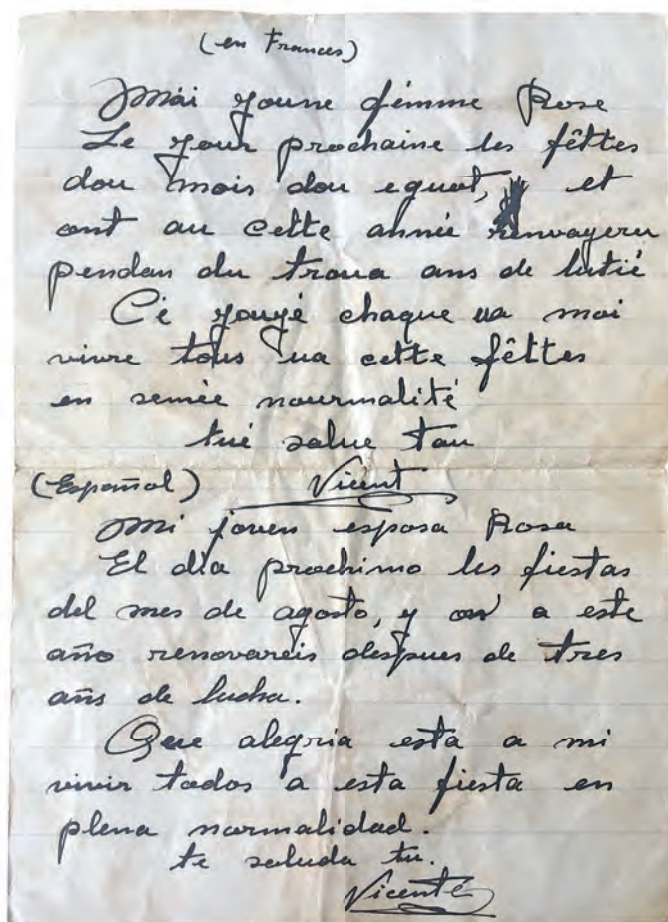

Figura 2. Fragment d'una carta a la seva esposa escrita en llengua francesa i, a sota, en espanyol.
Font: família Bachs.

esta vida de sufrimiento y aventura”, escriu el dia 17 d'octubre de 1939.

Relata que des que estan a la CTE els donen més menjar i no passa la gana que els feien passar al camp de concentració de Vernet d'Ariège. També explica que els permeten anar a la petita ciutat on uns mestres voluntaris els donen classes de francès i els expliquen coses de la zona.

El mes de novembre de 1939, en la seva correspondència, inicia el que anirà convertint-se en metodologia i que suposa una decisió vital de no tornar a Espanya mentre hi hagi una dictadura militar. Probablement la millora de condicions en aquesta població allunyada de les fronteres el fa recuperar el miratge que França no viurà una nova guerra com la que ells han viscut i han perdut.

Ha decidit quedar-se a França i no pot ni vol renunciar a viure al costat de la seva dona Rosa i el seu fill Jordi. Per aquesta raó, els ha d'ensenyar la llengua que hauran de parlar quan es reuneixin amb ell. Cal pensar que en la data que comença les seves lliçons de francès encara no s'havia produït la invasió nazi a França i, per tant, creia que quan aconseguís sortir de la CTE podria viure en una democràcia, encara que fos una democràcia amb moltes limitacions i encara que fos la democràcia que els maltractava. Així doncs comença a ensenyar a la seva esposa vocabulari i expressions de la llengua francesa; la primera que li ensenya és *beaucoup de pluie*, és a dir “molta pluja”, que és el que més problemes els provoca en aquell indret sense un sostre impermeable, sense roba ni sabates adequades.

En una altra carta d'aquell mateix mes de novembre de 1939, des de la Companyia de Treballadors Espanyols a Rambervillers, comunica a

la família que també hi ha un capità de l'exèrcit de la Segona República que havia treballat molts anys a Mollet del Vallès, sense especificar-ne el nom, i queda clar que procura que no li falti el més bàsic.

Una tarda els deixen anar al cinema de la població i els diumenges juguen a futbol entre ells als afores del camp. És una de les millors etapes del Vicenç a França.

“Me gustaría estar a vuestro lado para salir de paseo y sentirte hablar como lo hacia siempre, con aquella gracia, con nuestro pícaro Jorge [...] Los recuerdos de nuestros días felices me ayudan a sobrellevar los obstáculos y días difíciles de esta situación que no veo llegar a su fin [...] Me cae la baba cuando me cuentas cosas de nuestro hijo y me enorgullece teneros como mi familia”.

Pel que fa a companys i coneguts, esmenta sovint dos noms, Salvi i Lanort, i envia records a les seves esposes com si es referís a persones properes, probablement de Mollet, sense que s'arribi a confirmar cap altra dada.

El mes de desembre d'aquell mateix any explica que han sortit uns trenta interns d'aquell CTE a treballar a l'exterior i s'imagina com ha de ser tornar a sentir la llibertat. Fa plans per viure en una pensió i tenir un horari laboral com qualsevol treballador francès: “Piensa, vida mía, que ahora más que nunca tengo fe en el porvenir [...] Tus letras lo son todo para mí. Yo procuraré hacerte llegar mis letras con el más pequeño intervalo posible, como prueba de mi aprecio a mi bella morenita, la que quiero tanto”.

Quan escrivia aquestes cartes, complia trenta-tres anys i anava a unes classes de francès que els feien alguns voluntaris del poble de Rambervillers: “...Y yo, como comprenderás no faltó

a ninguna clase, pues estoy muy adelantado y ya sé hablar un poco. Entiendo a los franceses y me dejo entender”.

Des de Rambervillers aconseguí contactar amb uns cosins que viuen a Buenos Aires i en una ocasió confirma que li han enviat 224 francs per comprar-se el més necessari per passar l’hivern, ja que les seves condicions continuen essent molt precàries encara que els hagin donat calçat usat procedent de l’exercit francès.

A l’hospital

Quan arriba el fatídic any 1940, que per a França, Europa i el món és l’any de l’expansió nazi i de la incapacitat francesa de defensar els seus propis soldats en els fronts de guerra, tot i que és l’any de l’arribada massiva de catalans i espanyols als stalag alemanys —que seran el preàmbul dels camps d’extermini—,

la petita història de Vicenç Bachs gira al voltant d’un assumpte més personal. Estrena aquell any amb una carta del 28 de gener encapçalada per un: “A mi inolvidable esposa Rosa” i és per aquesta carta que sabem que ha començat l’any 1940 ingressat a l’Hospital de Sant Dieu, amb febre molt alta, diagnosticat de pneumònia. Parla del temps que feia allà, al Camp de Treballadors Estrangers: “Tumbado sobre un poco de paja, dos mantas deshilachadas y 28 grados bajo cero”.

En l’estada a l’hospital ha preparat uns exercicis molt senzills destinats a seguir l’ensenyament de la llengua francesa a la seva esposa, que els transcriurà en lletra petita al final de les cartes perquè s’ha d’estalviar paper. El seu projecte vital seguia essent quedar-se a viure a França i que el seu fill i la seva dona sortissin de

88

Figura 3. Carta escrita el febrer de 1940. Font: família Bachs

Francia 22 - 2 - 40

Muy apreciada esposa mia espero que al recibir de esta carta todos bien igual que yo en estos momentos.

Después de unos días sin escribir me he puesto a escribir en donde me encuentro, que por cierto estoy bastante bien pues no puedo quejarme de mi suerte.

Durante el viaje he tenido la suerte de pasar por Znamburg que por cierto es una capital muy hermosa, pero estuve poco, ya que fuimos que seguir a través de Alemania hacia nuestro destino.

Pues aquí hace mucho frío apesar que ya había nieve, día siguiente volvió a caer, pues se puso medio metro, y sabemos todavía el trabajo

frances que me llevan en donde se habla Alemán.

Buena esposa mia voy a terminar pronto muchos recuerdos para mis padres los tuyos mis hermanas y miles de besos a nuestro querido hijo y por ultimo te recibirás de este que mucho te quiere y mucho te recuerda besos y abrazos.

Vicenç

mi nueva dirección es la que sigue

77 rue Compagnie
Travailleurs Espagnols
Sector Postal 100
Aure Armis

l'Espanya sotmesa a la dictadura del general Franco.

Totes les cartes contenen la mateixa tendresa. Expliqui el que expliqui, per exemple que s'ha hagut de gastar els diners que li van enviar des de Buenos Aires en un "purificante" perquè després de sortir de l'hospital s'ha omplert de butllofes, que no havia vist mai, a les mans i als braços. No per aquestes butllofes s'oblida de deixar constància escrita d'aquest vincle d'amor que l'uneix als que ha deixat a Mollet del Vallès: "Lo feliz que seré cuando pueda abrazaros y ver por mis propios ojos las travesuras de nuestro hijo y pueda recibir las caricias de mi bella morenita. ¿No te parece que felices seremos entonces, amor mío?".

El dia 10 de febrer de 1940 els escriu dues cartes; a la seva esposa, per explicar-li que han rebut ordres de "avanzar bastante más adelante", i al seu fill Jordi, fent broma sobre els penellons. El seu fill a Mollet es queixa de les molèsties que li provoquen, i el seu pare, des de lluny i en una població de muntanya, amb nevades freqüents, sense equip que el protegeixi, intenta que el fill accepti els penellons com una normalitat.

Aquestes cartes i a partir d'ara totes les que escriurà, les encapçala "Madame Fransi" i incorpora un paràgraf escrit en francès. Primer com a postdata, després entremig d'altres paràgrafs.

"Santé et boune chance que moi restè tres bien là aujourdhui..."

A la Línia Maginot

Quan havia dit "avanzar bastante más adelante" es referia a la seva darrera destinació coneguda: l'envien als treballs obsessius que França va destinar a finalitzar la més gran i inú-

til defensa militar, coneguda com la Línia Maginot, concretament a la zona d'Aux-Armés, a Alsàcia.

Allà, els enviaran a una pedrera per obtenir material necessari per acabar la faraònica i anacrònica Línia, basada en una idea caduca de la guerra i ben coneguda pels alemanys, ja que en els dotze anys que va durar-ne la construcció van tenir temps d'obtenir tots els detalls constructius del projecte i situar tots els espies necessaris, fins al punt que van aixecar la línia paral·lela a la Maginot en territori alemany.

Dissenyada per un enginyer i veterà de la Primera Guerra Mundial, que va arribar a ser ministre de Defensa, se'n va iniciar la construcció el 1928. Molts comandaments i estratègies militars ja la van comparar llavors a la Gran Muralla xinesa i a les fortificacions medievals. Ara, amb la perspectiva dels anys, podem afirmar que va ser un colossal error i una destinació molt equivocada dels recursos disponibles. Transcorre per més de quatre-cents vint quilòmetres de frontera francoalemanya, hi ha cent vuit grans fortificacions subterrànies concebudes com a complexos militars i comunicades per tren subterrani entre elles. Si considerem les construccions de la frontera italofrancesa i algunes defenses de la frontera luxemburguesa, podem considerar que la llargària serien uns set-cents vint quilòmetres. Habitacions, cuines, infermeria, quiròfans, oficines postals i molta artilleria. La part que sobresurt són búnquers que permeten l'encaix de grans canons, alguns d'ells amb un grau de moviment molt limitat per la seva pròpia cuirassa gegantina.

En alguna de les cent vuit grans fortificacions de formigó i acer de la frontera francoalemanya, s'hi van arribar a construir nou plantes soterrades

Figura 4. Les municions d'entrada a Ouvrage Schoenenbourg segueixen la Línia Maginot d'Alsàcia.
Font: John C. Watkins V (Wikimedia Commons).

de grans dimensions. No s'ha pogut arribar a calcular quant va suposar de despesa militar la gran obsessió d'André Maginot i els presidents que van donar-li suport. André Maginot, ex-combatent de la Primera Guerra Mundial, ferit en el front, amb seqüel·les importants i convertit en heroi, nomenat Cavaller de la Legió d'Honor i ministre de Guerra en diferents períodes, molt favorable a la construcció de fortificacions i convençut que les línies estàtiques eren la millor defensa. Va morir l'any 1932 però el projecte havia adquirit popularitat i s'havia estès la idea que era imprescindible fortificar la frontera amb Alemanya.⁷ Es calcula que uns seixanta mil exiliats

espanyols van treballar en els acabats d'aquesta gran fortificació, fonamentalment en les pedreres.

“Salimos un grupo. Nos llevaron a un hospital, nos dejaron en pelotas, nos desinfectaron. Con ropa limpia tomamos el tren en la dirección destinataria. Durante el viaje tuvimos que hacer tres cambios de tren. Durante el viaje enfermé de nuevo de los pulmones y por ello me hallo en otro hospital. Está a unos cuatro kilómetros de donde está la Compañía [...] Ahora que aprendíamos francés, han decidido llevarme donde se habla alemán [...]”.

Aquesta és la manera que el Vicenç ens indica que el traslladen a Alsàcia, a l'extrem nord-est, inclosa en la regió

⁷ Biografia d'André Maginot. Victor Moreno i Maria E. Ramírez (2001)

del Gran Est, on Estrasburg n'és la capital. És una franja de territori en què, després de deixar de ser comtat prussià, s'incorporà a França amb el Tractat de Pau de Westfàlia. Posteriorment, després de la guerra francoprussiana de 1870, fou incorporada a Alemanya pel Tractat de Frankfurt; però quan va acabar la Primera Guerra Mundial, el 1918, fou novament incorporada a França. Durant la Segona Guerra Mundial, quan Hitler conquerí França, va declarar que Alsàcia era germànica i la va annexionar al Tercer Reich. En el Tractat de Yalta (1945) es retornà a França. Els habitants d'Alsàcia conserven l'alemany com a llengua pròpia. "[...] Ahora estamos en un Departamento que hablan alemán, para decir señorita dicen "foilen" y para decir no "nich" y buenos días lo hacen muy complicado, "gute nacht". Si algun día volviera a España no sabré español, ni francés, ni alemán, ni nada; hablaré una especie de pupurri [...]"

L'han apropiat a la frontera franco-alemanya, està hospitalitzat per problemes respiratoris però la seves cartes vessen amabilitat i tendresa quan es refereix a la seva esposa i fill: "[...] Si recibo el paquete, lo primero que sabré és que ha pasado por tus bellas manos [...] Veo que nuestro hijo te hace reir con sus palabras inocentes y llenas de picardía y cariño [...] Cuando me faltan tus cartas, me entra un pesimismo atroz; cuando un hombre ama con sinceridad todos los presentimientos de que pueda pasarte algo malo, me atormentan..."

En aquesta nova destinació de la 77a Companyia de Treballadors Estrangers els tracten millor i els deixen jugar a futbol, una de les seves passions malgrat els problemes respiratoris i la seva addicció reconeguda al tabac, un dels únics consols de tots aquells temps de

dificultat indescriptible. "[...] Aquí nos miran con respeto y simpatía (muy distinto a cuando llegamos), pues lo que habíamos dicho que passaria, lamentablemente, está pasando [...]"

La relació amb els habitants de les dues poblacions que menciona, Haguenau i Hunsbach (Baix Rin, Gran Est), és bona. Estan ajudant a construir la Línia Maginot i els veuen com uns defensors d'una França lliure, com un escut contra el nazisme, que és una amenaça cada dia més real. El terrible hivern de 1939/1940 comença a quedar enrere en aquestes cartes del mes d'abril, el paisatge el descriu amb tota mena d'adjectius grandiloqüents: "Paseo por los bosques, deberías ver estos bosques; jamás havia visto unos árboles tan preciosos como estos. Las casas tienen un entramado de madera y los ríos y canales sirven para pensar cuentos para nuestro amado hijo Jorge [...]"

A Alsàcia: paisatges de guerra

El trasllat a Alsàcia, prop d'on es construeix el fort de Wissembourg de la Línia Maginot, és la resposta negativa a la petició de ser repatriat i "assumir les conseqüències dels seus actes". En les cartes d'aquesta primavera apareix sovint el pensament que és un mal pare i es capfica pensant què pensarà el seu fill Jordi del seu pare absent, que no el va ajudar a aprendre de lletra ni a jugar: "No querrá conocerme, me odiará, todos le dirán que soy un hombre malo, incluso los que conocen mis circunstancias y el mundo seguirá su marcha como si no hubiera sucedido nada".

Les cartes d'aquesta època, en què les autoritats franceses es temen una invasió alemanya, estan datades a "Francia", sense especificar el lloc concret, i indica a la seva esposa que no escrigui el nom de la població ni

del departament, només el sector postal que els ha estat assignat: el 390.

En les cartes del Vicenç van aparèixer les decisions de les autoritats franceses en aquells moments greus de l'evolució del que serà la Guerra Mundial a Europa. El Govern francès, aleshores presidit per Paul Reynaud, ha pres la decisió de pagar un sou als components de les CTE i escurçar el termini de treball en aquestes companyies per poder sol·licitar la residència legal a una França que està a punt de desaparèixer. El mes d'abril de 1940 decideix que dos anys de serveis en aquestes companyies seran suficients. La norma va dirigida, sobretot, als refugiats republicans joves, esclavitzats des que van arribar, descontents i maltractats fins aleshores. Però ara, que ja és massa tard, han decidit tractar-los millor i afavorir-ne la posterior inserció en la societat francesa. Als homes d'edat superior a quaranta-nou anys, a les dones i nens, insisteixen a repatriar-los, i als camps del sud encara hi ha moltes persones vivint en condicions inhumanes.

El dia de Sant Jordi de 1940 escriu: "Sabemos que ahora solo nos falta un año para terminar nuestra vida de refugiados y poder pasar a la vida civil francesa y entonces trabajar libremente" i recupera el seu somni de reagrupar-se i viure junts en aquests nous paisatges que ha descobert: "Lo único que me falta es que tu, junto con nuestro hijo podais venir a mi lado, aquí en Francia. Podremos reclamaros y este día será una gran alegría tenerte a mi lado. Aquí en Francia tienes muchas más posibilidades de ganarte la vida[...] Paciencia morenita mía, que yo haré todo lo posible para que tu puedas venir a mi lado y cuando vuelva del trabajo podré abrazaros".

A principis d'abril de 1940, just abans que es produeixi la denúncia formal del pacte de no-agressió a Polònia, quan ja feia vuit mesos que havia estat envaïda, el *Wehrmacht* de Hitler va envair Dinamarca per la seva ubicació geoestratègica: malgrat la declaració explícita de neutralitat i la reducció del seu exèrcit, Dinamarca es trobarà immersa en el conflicte. Hi seguirà la invasió dels Països Baixos, sembrant el terror, la persecució de determinats col·lectius i la mort arreu. El Vicenç encara insistirà una vegada més en aquesta idea de viure junts a França: "Debido a que he firmado unas fichas para quedar-me en Francia, tu tienes que hacer lo posible para venir aquí conmigo. Tengo dinero que lo guardo sólo para cuando podamos vivir felices. Tanto tu como yo llevamos lo bastante y nos toca algo de felicidad [...] Estoy seguro que tu amor hacia mi es el mismo que el día que nos juramos amor eterno, hoy que estoy lejos de ti es cuando más te necesito y más siento un fuerte cariño hacia ti. [...] Recuerdo tus brazos arrollados en torno a mi cuello, me daban aliento y placer en la vida [...] Lo siento por la familia pero tienen que comprender y ayudarte en esta empresa".

Però la Segona Guerra Mundial en territori francès va fent-se inevitable i aquests homes que ja van viure la Guerra Civil espanyola, que fa quasi un any i mig que viuen en condicions indescriptibles, s'adonen que les notícies que arriben de Dinamarca són campanades a mort. Les cartes adquireixen un altre to i tenen uns altres continguts. Només algunes referències als difícils moments i des del greu perill que corren mantenen la serenitat necessària per tranquil·litzar els receptors de la seva correspondència: "El peligro que en estos momentos

nos cierende. [...] Las cosas estan más serias de lo que vosotros os podeis imaginar y nosotros lo vivimos muy cerca esta hora trágica de lucha en Europa entera, masacrando a estos pequeños pueblos que vivian felices, invadiendoles sólo por el odio”.

Llegim-ne més fragments:

“Ahora con el franqueo militar no será necesario que pongamos sellos y no tendremos tanto gasto [...] Dentro de unos días estaré completamente negro, como trabajo en la pedrera; el trabajo es un poco duro, pero me encuentro fuerte [...] Trabajo a unos ocho quilómetros del campo”.

Aquestes són les referències que fan pensar que les darreres setmanes a França les va passar a Hunspach, una població amb una pedrera que subministrava material per poder acabar la gran fortificació de Schoenenbourg de la Línia Maginot, la primera a ser bombardejada pels alemanys. Els francesos els havien militaritzat i malgrat que cada vegada era més evident que els nazis intentarien entrar per la frontera belga, seguien entregats a acabar la més gran i inútil construcció militar.

Ara que sabem la progressió dels fets ens costa entendre-ho, però si fem l'esforç de posar-ho en context, el Vicenç ens relatava els dies millors des que havia marxat a l'exili, des d'aquella ignominiosa estada al camp de Vernet d'Ariège. Formava part de l'exèrcit francès, els alimentaven i vestien correctament; els respectaven. Era primavera, feia una bona temperatura i el paisatge que els envoltava era ple d'aigua transparent i tenia tots els colors del verd. Encara no hi havia cap front de guerra proper. “Tenemos un cocinero va-

lenciano que hace arroz con alguna patata, al estilo de Valencia, y el sargento ha conseguido una gramola maleta y su mujer ha comprado tangos de Gardel, melodias de Arrabal, Carmelita Auber. Nos ayudan a pasar los interminables días”.

Aquell mes de maig, el dia 24, feia sis anys que s'havia casat amb la Rosa Fransi i el record d'aquesta celebració tan sentida el fa recuperar per uns dies els seus plans de viure junts a França tan aviat com sigui possible. Semblava que amb les notícies de la invasió de Dinamarca ho hagués oblidat, però es mantindrà ferm en el seu somni d'una nova vida lluny de l'Espanya franquista: “Este mes me acuerdo de algo bueno. Seis años han pasado. Qué recuerdo! Qué tiempo tan feliz!”.

Torna a insistir que faci els exercicis de francès: “No debes tener miedo, pues el francés pronto se aprende y con las cuatro cosas que te he enseñado puedes defenderte durante el viaje. Yo lo hablo bastante bien y leo el periodico y algún libro que me dejan los soldados [...]. Son muchos más los años que pasaremos juntos que separados y si uno aspira la felicidad, acepta el sacrificio corto [...]. A menudo imagino el día que nos podremos de nuevo abrazar, y me hace la ilusión de nuestra luna de miel”.⁸

A partir del mes de juny de 1940, el ressò de la guerra es fa notar més a les cartes del Vicenç. S'hi observa una barreja estranya de neguit i d'esperança: “Me satisface que sigas las noticias de la prensa; quizás estés más enterada que yo mismo [...]. Me cuentas tu temor por mi y no quiero que te atormentes [...]. Yo estoy bien y al final de esta tendrá que haber solución para todos. [...] Las familias volveran a re-

⁸ Carta datada el dia 25 de maig de 1940, a França, sense localització concreta.

unirse y se entrará en otra era de paz para muchos años. Volveremos a reunirnos, tengo más esperanzas”.

En la penúltima carta, datada el 2 de juny de 1940, ja parla d'avions sobrevolant el campament: “Nosotros por las noches oímos volar pajaros raros [...]. Lo que temo es que vosotros volváis a los tiempos de guerra y yo no pueda protegeros [...]. Si perdemos la comunicación no temas, ten confianza que después de esto malo vendrá lo bueno[...]. Yo veo que todo esto que parece muy oscuro, es para que después la humanidad pueda vivir tranquila [...] pues algún día los que van muy adelante tendrán que ir mucho atrás, pues muy grande es Europa para pasar bajo un solo hombre.”

L'última carta

Les unitats cuirassades alemanyes van travessar la regió boscosa de les Ardenes i des del 5 de juny de 1940 van començar a rodejar per tots dos costats la Línia Maginot. Itàlia també va declarar la guerra a França el dia 10 de juny. Hitler va ocupar París el dia 14 de juny. El dia 17 de juny, el mariscal Pétain, després de comprovar que tenien raó les veus que asseguraven que les fortificacions fixes ja no servien per a les guerres modernes, va demanar un armistici, que es va signar el dia 22 de juny. Per a l'eix feixista italoalemany va ser una victòria espectacular.

Una part molt important de joves republicans catalans i espanyols procedents dels camps de concentració del sud estaven en les Companyies de Treballadors Estrangers treballant en la construcció d'unes defenses mal

planificades. Van ser els primers en caure presoners dels nazis.

El dia 11 de juny de 1940, Vicenç Bachs i Vilà va escriure la seva última carta i miraculosament encara va arribar a la Rosa, unes setmanes després. Van ser les seves darreres paraules. Tenia trenta-tres anys i el seu fill Jordi ja en tenia cinc.

“Madame Fransí, nuestro hijo veo que estuvo bastante enfermo. Debo leer tus cartas como un parte de guerra, buscando la verdad entrelineas. Estoy seguro de que ha sido mucho más grave de lo que me cuentas. Sé que lo has cuidado y sé que no me mientes cuando dices que ya esta curado. En cada letra tuya veo más desespero, pero debes tener serenidad. Los tiempos malos aún no pasan y en estos momentos uno tiene que tener más sangre fría.

El dia que pueda abrazarte me volveré loco de alegría, pues sueño tanto contigo, mi vida, que no puedo cuantificarlo. Unidos en un estrecho abrazo podremos pasar el resto de nuestra vida que ha sido hasta ahora llena de obstáculos y de amargo dolor; pero tengo el presentimiento de que pronto podremos gozar de esta vida feliz.

La radio ha dicho que otra nación⁹ se ha metido en guerra y yo siempre temo por España y me inquieta vuestra suerte. ¡Ojalá que respetaran su neutralidad!¹⁰

Tenemos que trabajar mucho porque el momento lo requiere, pero para escribir a mi morenita siempre saco tiempo, ¿verdad que tu también lo harías, mi vida?

No temas por mí. En estos momentos dónde yo estoy hay tranqui-

⁹ Es referix a Itàlia.

¹⁰ Fins i tot els que havien combatut el franquisme eren conscients que Hitler i Mussolini junts farien barbaritats superiors.

lidad y si llega el momento que se “esgarria” el gallinero tendremos que hacer como los demás, no nos viene de una, ya estamos acostumbrados.

Si llegara el día que nos podamos abrazar sabrás de mi propia boca todo lo que hemos hecho. Será una historia difícil de creer, pues parece una cosa fantástica, pero es bien realidad.

Miles de besos”.

Petons perduts

Analitzada la cronologia dels combats, estic segura que quan en Vicenç enviava per carta aquests milers de petons, ho feia amb una remor de guerra i amb estellades de canons i de bombes a l'horitzó. És possible que els seus superiors els convidessin a escriure una darrera nota. En Vicenç hi va fer servir les mateixes expressions dolces cap a la seva esposa que hem vist a totes les cartes anteriors i va somniar sincerament en el retrobament amorós. Per això he cregut que aquesta darrera carta calia reproduir-la íntegrament.

El sistema de classificació de la repressió nazi tenia a les seves mans un grup molt nombrós de republicans vençuts¹¹ i els va obligar a identificar-se amb un triangle blau cosit en lloc visible, que significava “sense pàtria”. Si havien fugit de la seva, si no eren francesos, ni alemanys... eren apàtrides i per aquesta raó se'ls afegiria a les llargues cues que omplien primer camps de presoners, després els camps de selecció anomenats *stalag* i, finalment, els camps d'extermini.

La Creu Roja Internacional va notificar molts anys després a la Rosa Fransi, que havia deixat de rebre car-

tes d'amor del seu Vicenç, que segons constava a les dades de registre del camp d'extermini de Mauthausen, hi havia entrat el dia 27 de gener de 1941 i se li havia assignat el número 5821. Segons aquest mateix registre, arribava al camp procedent de l'*stalag* XI-B. No hi ha constància ni dels camps de presoners ni del que van arribar a fer-li durant els set mesos que havien passat des de la seva probable detenció. Potser va viure amagat en aquells boscos que tant li agradaven; o potser, molt més probable, va estar en el centre de presoners de Struthof-Natzweiler, on van empresonar els que s'oposaven a la “ger-

Figura 5. Aquest número correspon a un altre pres català a Mauthausen, Jacint Carrió. Font: Arxiu Comarcal del Bages. Fons Jacint Carrió i Vilaseca.

¹¹ Es considera que deu mil deportats als camps d'extermini eren republicans espanyols que s'havien exiliat l'any 1939 fugint de les represàlies franquistes. El comboi 92 és un dels primers que va omplir Mauthausen i anava ple d'aquests “apàtrides”.

manització” d’Alsàcia i alguns soldats francesos. Aquest camp de presoners, poc conegut, poc estudiat, no va tenir registre fiable el seu primer any de funcionament.

Una vegada en el camp de Mauthausen, hi va trobar als altres molletans: Joan Molins, Pere Cuyàs, Antonio López i Joan Tura. Cap d’ells va sobreviure.¹²

Només dos mesos després d’arribar al camp de Mauthausen, Vicenç Bachs i Vilà fou traslladat a l’annex de la mort, d’on no en retornava ningú, anomenat Gusen. Tots van morir a Gusen en dates posteriors al Vicenç. Els dos Joan, el 23 d’octubre, i el Pere, la vigília de Nadal d’aquell terrible 1941.

La data registrada de la seva mort és el 7 de juliol de 1941. Llavors tenia trenta-quatre anys i era el més gran de tots els molletans deportats.

Desconeixem les circumstàncies exactes de la seva mort i dels patiments infringits i quasi preferim ignorar-ho.

L’alliberament d’aquest camp, el dia 5 de maig de 1945, per les tropes aliades (fonamentalment nord-americans), posà en evidència els horrors que s’havien viscut entre aquelles parets altes i els filferros electrificats. Hi havia supervivents que van explicar-los el mal total que va ser l’holocaust. Els supervivents, i també les víctimes, eren de diverses procedències, professaven religions diferents, eren d’ètnies plurals però havien resistit el mateix horror i s’havien ajudat. Ens van voler fer arribar fins als nostres dies el seu llegat en forma de desig de no malmetre aquesta fraternitat.

Amb el relat de la vida que el Vicenç ens descriu a les seves cartes i de la memòria de qui encara el recorda he volgut aportar una mica més de consciència del que va suposar la diàspora dels que defensaren la Segona República des de posicions diverses.

El seu llegat: un jurament

El 16 de maig de 1945, onze dies després de l’alliberament, els comitès de presos que havien establert sistemes per sobreviure van redactar i signar, però sobretot es van comprometre a complir fins els darrers dies de les seves vides un jurament.

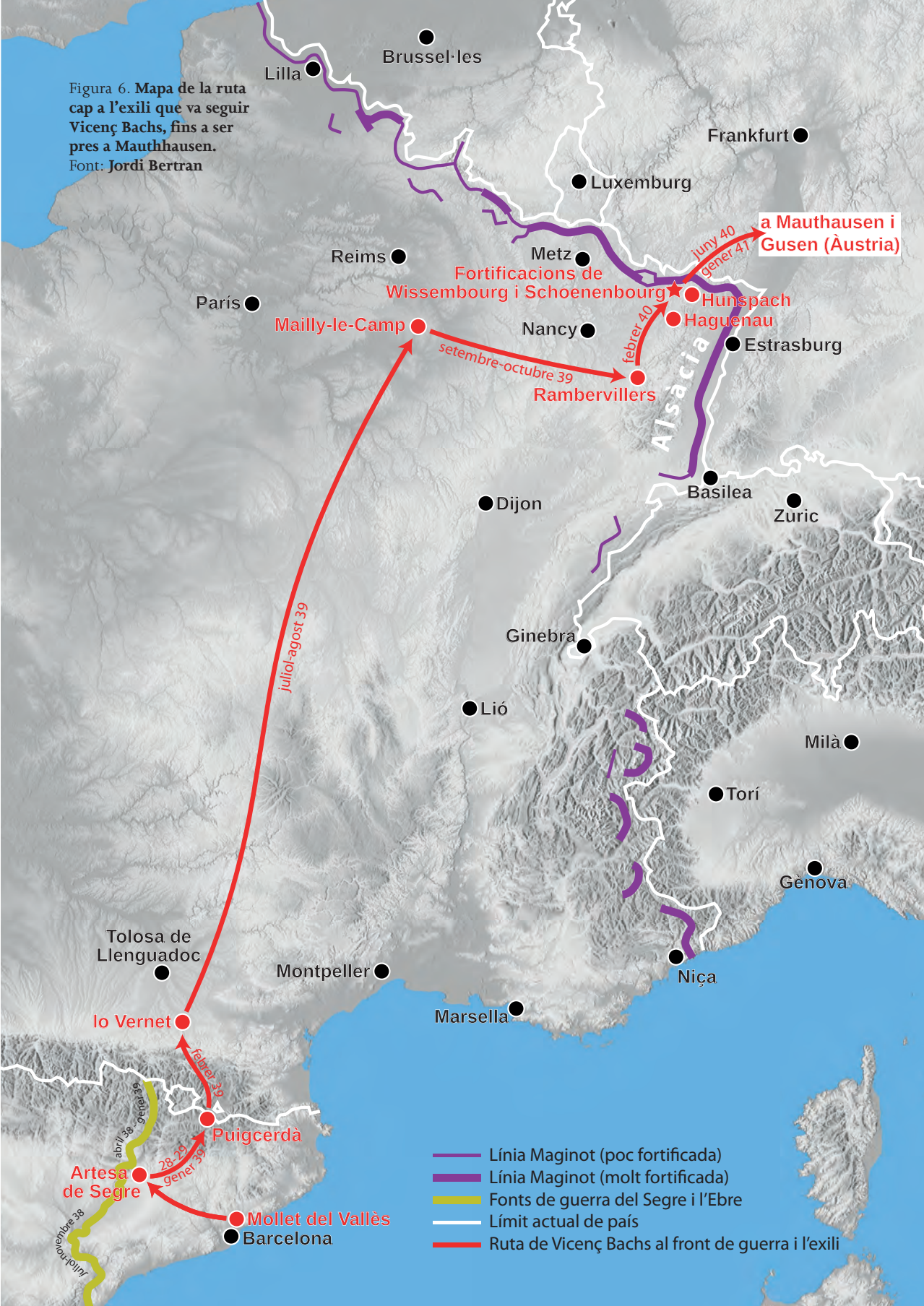
El signaven els comitès de Bèlgica (Comité Franco-Belga), Alemanya (Deutsches Komitee), Itàlia (Comitato Nazionale Italiano), Iugoslàvia (Jugoslovenski Odbor), Àustria (Österreichischer), Espanya (Comité Español), Hongria (Magyar Bizottság), Polònia (Komitet Polski), Rússia (Russkij Komitet), Albània (Délégué pour les Albanaises), Holanda (Délégué pour les Hollandais), Suïssa (Suisse Der), Luxemburg (Der Delegierte für Luxembourg), Romania (Délégué pour les Roumains) i Txecoslovàquia (Ceskoslovensky Narodni Vybor Revolucni).

“A la fi, les portes d’un dels camps més terribles i temibles, el més sanguinolent, s’obren: les del Camp de Mauthausen. Agafarem camins cap a totes les direccions d’aquesta Europa ferida i tornarem lliures als països que s’hagin alliberat del feixisme.

Els presoners que no fa gaires dies encara érem amenaçats de mort pels botxins feixistes, expressem el nostre

¹² Joan Molins i Joan Tura serien els primers molletans a arribar al camp de Mauthausen, el 9 d’agost de 1940. Situat en territori austríac, prop de Salzburg i d’una pedrera de granit, aquest camp passaria a la història com la més poderosa arma d’exterminar massivament.

Figura 6. Mapa de la ruta cap a l'exili que va seguir Vicenç Bachs, fins a ser pres a Mauthausen.
Font: Jordi Bertran

reconeixement sincer i profund, des del fons del nostre cor, a les nacions aliades victorioses que van alliberar-nos i saludem a tots els pobles que han pogut recuperar la llibertat.

La nostra estada d'anys en aquest Camp, ens ha ensenyat a valorar molt més la fraternitat dels pobles. Fidels a aquest valor, el convertim en el nostre ideal i jurem mantenir el nostre esperit de solidaritat i unió dels pobles per continuar la lluita contra l'imperialisme i el fanatisme.

El món ha estat alliberat de l'amenaça hitleriana gràcies a l'esforç comú de molts pobles i gràcies a aquest esforç fraternal ens ha estat retornada la nostra llibertat. Mai la llibertat havia estat tan desitjada per les persones i les nacions.

La pau i la llibertat són la garantia de la felicitat dels pobles i són el fonament sobre el qual cal construir un món nou que treballi per la justícia social.

L'únic camí és la col·laboració pacífica de les nacions i dels pobles. Reconquerida la nostra llibertat i la de la majoria dels nostres països, volem guardar per sempre més la solidaritat internacional que hem trobat en la foscor; especialment en els que no han pogut creuar la porta de sortida i restaran per sempre en la ignomínia d'aquest lloc.

Recollit amb el dolor més profund aquest ensenyament, pretenem caminar sempre per un camí comú, el camí de la llibertat indivisible de tots els pobles, el camí de la mútua comprensió, el camí de la col·laboració en la gran obra de reconstrucció d'un món just i lliure.

No oblidarem mai els sagnats sacrificis que tots els pobles han fet per poder donar-nos l'oportunitat de reconquerir la vida i la felicitat.

A la sang vessada, als milions de vides segades, als sacrificis indescriptibles, a les immolacions per combatre el feixisme els jurem no abandonar mai la nostra tasca d'aconseguir una comunitat internacional vinculada fraternalment, sense més guerres. Als soldats caiguts en aquesta lluita que no han tingut ni un instant de treva, amb uniforme o sense, als nostres companys que no han pogut veure aquest dia, els dediquem el més bonic dels monuments: UN MÓN D'HOMES LLIURES. Ens dirigim al món sencer per demanar-los que ens ajudin i que no els oblidin."

Vicenç Bachs, l'expert en tints de Can Fabregas, i tots els altres que havien mort als camps d'extermini no van poder llegir-lo, però, havent llegit les seves cartes, estic segura que l'haurien signat i haurien estat militants en el seu compliment.

Context tràgic d'aquesta història d'amor

La Guerra Civil espanyola (1936-39) no va inaugurar l'exili com a fenomen històric però el va portar fins a la consideració de gran catàstrofe humanitària i va posar en evidència que darrere les muntanyes no sempre ens hi espera un món millor.

El segle XIX, per als catalans, ja havia estat el segle d'exilis: la guerra del Francès (1808-14) i les guerres carlines (1833-40, 1846-49 i 1872-76), així com els viratges polítics dels períodes liberals i absolutistes, amb les seves accions sectàries i venjatives, havien provocat tant exilis interiors com exteriors. Al començament del segle XX, la dictadura de Primo de Rivera (1923-29) també va ser un període de persecució per raons polítiques i algunes persones de la nostra ciutat se'n van haver d'anar a l'exili, com li va passar a Feliu Tura Valldeoriola.

L'acollida d'estrangers a la veïna França

Durant la segona meitat dels anys vint i la primera meitat de la dècada dels trenta del segle passat, França havia dut a terme un conjunt de polítiques que afavorien l'arribada de treballadors joves d'altres indrets d'Europa. L'any 1924 havia constituït la Société Générale d'Immigration per reclutar treballadors. Es calcula que l'any 1935 hi havien treballant i potser havien fet plans per residir a França de manera permanent uns 720.000 italians, prop de 420.000 polonesos i no menys de 250.000 espanyols.

Per aquesta raó, no s'ha estudiat en profunditat l'arribada d'exiliats durant la dictadura de Primo de Rivera o després de la proclamació de la Segona República Espanyola, l'abril de 1931, ni tan sols dels que hi va haver després dels Fets d'Octubre de 1934; França els va anar integrant sense dificultats en una de les economies dels vencedors de la Primera Guerra Mundial que necessitava mà d'obra.

Però a partir de 1935 ja comença a França un debat enverinat sobre els suposats efectes perversos de la immigració i l'arribada de persones estrangeres pels diferents passos fronterers dels Pirineus. Així doncs, quan va esclatar la Guerra Civil (juliol de 1936) per la sublevació d'una part dels comandaments militars que havien abraçat els principis feixistes que ja s'havien imposat a Alemanya i Itàlia, a França es produïa un debat públic sobre els límits de la immigració i la capacitat d'absorbir l'arribada de més onades migratòries.

Però l'any 1936 van travessar els Pirineus desenes de milers de persones grans que fugien del conflicte i els més joves d'una i altra ideologia que no volien incorporar-se als exèrcits en litigi, en cap dels seus dos bàndols; ni en l'exèrcit sublevat ni en

les lleves per intentar refer un exèrcit regular de la República.

El primer front que es veu superat per les tropes feixistes és el front del Nord. Arran d'aquesta primera gran derrota de la República, entre els mesos d'abril i octubre de 1937 i procedents de les zones d'Astúries, Cantàbria i Biscaia, es considera que van travessar els Pirineus per diferents ports de muntanya entre cent seixanta mil i dues-centes mil persones que se sentiren obligades a desplaçar-se cap al nord i que encendrien, encara més, el debat ja existent a la República veïna. L'exili cap a França procedent de la zona cantàbrica es va intensificar després del bombardeig per la Legió Còndor a Gernika el dia 26 d'abril d'aquell fatídic any 1937, el primer bombardeig aeri que tenia com a objectiu terroritzar la població no combatent, la que vivia lluny dels fronts.

El debat sobre l'acolliment de persones procedents d'altres països, i especialment dels que entraven pels Pirineus, va iniciar-se amb León Blum com a primer ministre francès, socialista i jueu, simpatitzant de la causa republicana i amb les respectives resistències poloneses i italianes. L'any 1935 va promoure amb d'altres partits d'esquerres (inclosos els comunistes) un Front Popular que va guanyar les eleccions de 1936. Fou el primer ministre jueu de França. Tot i haver impulsat el Front Popular francès, s'oposava a l'ocupació i col·lectivització de fàbriques i no va donar mai suport explícit al Govern de la República espanyola. Les seves polítiques van, però, aconseguir aplicar la jornada de quaranta hores, donar drets civils a la població àrab d'Algèria i nacionalitzar les indústries d'armes. El seu govern només va durar un any, ja que va haver

de dimitir per la gran contestació a les seves actuacions.

León Blum fou substituït per Camille Chautemps, del Partit Radical, ministre d'Estat amb el govern anterior. Si bé va intentar seguir alguns dels projectes del Front Popular, com ara la creació de la SNCF amb la nacionalització dels ferrocarrils, també fou sota el seu mandat que s'aplicà la repatriació obligatòria de tots els homes entre divuit i quaranta-tres anys refugiats a França arran del conflicte bèl·lic en territori espanyol. Molts es van amagar per evitar l'ordre d'expulsió. Va dimitir el març de 1938.

Aleshores, arribà al capdavant del poder executiu francès un altre líder radical, decantat clarament cap a les posicions de la dreta i de la premsa més conservadora, Édouard Daladier. En els seus al·legats públics parlava despectivament dels estrangers i va anar decantant l'opinió pública francesa a posicions d'animadversió cap als forasters. Alhora, semblava la llavor de rebuig cap als comunistes, els combatents del feixisme i més tard cap als jueus.

La guerra es decanta cap a la victòria feixista

A mesura que avançava la Guerra Civil a Espanya, les possibilitats de victòria dels defensors de la legitimitat de la Segona República eren més escasses i les circumstàncies a França anaven fent-se més inhòspites i difícils per als que volien refugiar-s'hi.

A finals de 1938 (quan les tropes franquistes desborden el front de l'Ebre), el president legítim del govern de la República espanyola, Juan Negrín, envia una petició formal al govern francès presidit per Daladier perquè accepti, en qualsevol dels territoris francesos, entre cent cinquanta

mil i dos-cents mil refugiats, persones civils que no havien participat en el conflicte armat. França va respondre que no podia acceptar-les i va proposar una zona neutral a la part sud dels Pirineus on poguessin agrupar-se els refugiats. Aquesta proposta fou rebutjada contundentment pel cap dels sollevats, el general Franco.

Quan s'acostava la fi de la Guerra Civil, s'acostava també un terrible conflicte entre estats i una crisi humanitària de magnituds desconegudes. Així doncs, el 28 de gener de 1939 va ser la data en què França es va veure obligada a obrir fronteres per la pressió dels centenars de milers de persones que constituïen la "retirada", per la pressió internacional i perquè l'aviació feixista no parava de bombardejar les fileres dels vençuts en retirada i les ciutats com Girona, Figueres i altres que es trobaven en el camí dels Pirineus.

Entre el 28 de gener i el 13 de febrer de 1939 es calcula que pels diferents passos fronterers van passar uns 470.000 refugiats¹³ que, sumats als que ja hi residien (alguns feia molts anys que hi treballaven i hi residien legalment), sumaven uns vuit-cents mil espanyols contra els quals es dirigien les pitjors desqualificacions per part del Govern francès, el seu exèrcit i les seves forces de l'ordre, guàrdia senegalesa inclosa, que acabarien contagiant la població francesa, que tenia l'ordre de no ajudar-los.

La Guerra Civil espanyola no s'havia acabat, encara resistia Madrid, i Negrín, després de comprovar que s'obrien les fronteres de l'Empordà, el Ripollès i la Cerdanya, va tornar a la capital de l'Estat. El front de Llevant ja no podia aguantar l'embat feixis-

¹³ Informe Mistler de 9 de març, utilitzat per Javier Rubio en el seu treball "La emigración de la guerra"

ta. Madrid va caure (28 de març de 1939) i els darrers dies d'aquell mes i els primers d'abril els que volien fugir de la persecució feixista ho farien pel port de Cartagena en direcció al nord d'Àfrica perquè sabien que no podien anar a la França de Daladier. Tot i això, per cada vint exiliats com a conseqüència d'aquell aixecament militar feixista a Espanya, dinou havien anat cap a una França que no els volia.

Aquesta França que havia reconegut com a legítim el govern de Franco instal·lat a Burgos abans de la victòria i que s'havia proposat "aturar" als que fugien del règim feixista de qui es feia anomenar "generalísimo", aquesta França havia actualitzat els textos legals que parlaven de l'"internament administratiu". Aquest concepte legal ja apareixia en la llei de 1889 que regulava el control d'estrangers i que l'havien adaptat l'any 1927 en la llei que establia com accedir a la nacionalitat francesa. El 14 d'abril de 1938, des del Ministeri de l'Interior francès es demanava als prefectes de les Regions que destinessin una enèrgica i metòdica acció per a detenir i internar a persones "indesitjables" que es trobessin en territori francès de manera "clandestina". Consolidaven així un concepte legal, el de la "detenció administrativa", que segueix essent discutible i discutit actualment.

Això és el que els portarà a establir zones de retenció especial que esdevindran autèntics camps de concentració, emparats en una normativa cada vegada més restrictiva cap als forasters i pensada molt especialment en les conseqüències migratòries que podria tenir el final de la Guerra Civil espanyola.

A mesura que ressegueixo vides de molletans que formaven part d'aquell èxode, d'aquell final tràgic d'un pro-

jecte polític que no va aconseguir establir i arrelar el respecte a l'alternança ideològica dels governs segons la voluntat del sufragi, més i més m'adono que el tracte rebut a França no va ser fruit de la improvisació sinó d'un pla deliberat perquè, una vegada desposseïts de tots els drets, l'Estat francès pogués aprofitar-se de la mà d'obra jove i incentivar, i finalment obligar, la repatriació dels homes majors de quaranta-nou anys i de totes les dones i mainada. L'anomenada "intimidació carcerària" havia d'ajudar a aconseguir-ho.

Els vençuts d'aquell conflicte bèl·lic que havien iniciat uns quants comandaments de l'Exèrcit que mantenien vincles amb comandaments del feixisme italià i del nazisme alemany no eren prou conscients d'aquest procés de rebuig que s'havia anat coent entre l'opinió pública francesa, la que els tancaria les portes i tancaria els porticons de totes les finestres quan caminessin pels pobles del sud de la veïna França; aquells poblets que situats darrere les muntanyes eren considerats per a molts catalans l'esperança dels desesperançats i que tant els van decebre i maltractar.

Eren homes que, llavors, sense saber el que els esperava, consideraven el feixisme com l'enemic de totes les democràcies i coincidien a afirmar que, amb encerts i desencerts, la Segona República espanyola havia lluitat i encara sagnava quan ells creuaven les muntanyes, per defensar les institucions legitimades pel sufragi de tots els ciutadans. No havien previst que, a vegades, les democràcies posen límits, temen als diferents i rebutgen la misèria; a voltes ho fan, perversament, en nom de la democràcia. Sense desmerèixer, és clar, les dificultats del moment que vivia Europa.

La Guerra a Espanya (1936-1939) es lliurava als fronts i es bombardejaven ciutats; els governs de la Generalitat i del conjunt de la República buscaven suport internacional que no trobaven, i la ciutadania no havia estat a l'aguait que l'economia francesa havia entrat en recessió per primera vegada des de la victòria en la Primera Gran Guerra i això afavoria el discurs que els refugiats serien una càrrega, i alguns líders polítics feien creure a les classes populars del país veí que la competència laboral seria terrible i, per tant, temible.

Els vençuts arribaven esgotats al coll de les muntanyes, a la línia fronterera. Els que van aturar-se just després de creuar la ratlla van morir de fred. Era un gener gèlid. Només volien sobreviure a les bombes i als afusellaments venjatiu dels guanyadors, militars feixistes i falangistes, sortits de sota les pedres, que volien eliminar qualsevol dissidència.

Tambors de guerra a Europa

França, digue-m'ho tot, mirava amb molta preocupació l'aliança italoalemanya i la invasió d'Alemanya de Polònia el mes de setembre d'aquell mateix 1939, cosa que va a obligar els francesos a declarar la guerra al Tercer Reich. La Unió Soviètica va aprofitar

per ocupar i annexionar-se territoris dels estats veïns i va atacar Finlàndia. Alemanya envaïa, a principis de 1940, Dinamarca, des d'on atacaria Noruega, i a la primavera envairia Luxemburg, Bèlgica, Països Baixos i la mateixa França. Per tant, els nostres refugiats havien entrat en un autèntic vesper i haurien de viure una segona persecució i una segona guerra.

Els darrers mesos de Vicenç Bachs i Vilà ens expliquen perfectament aquesta segona persecució, aquesta segona guerra.

Enmig de tanta guerra, hi va haver tendresa i amor. La història del Vicenç i la Rosa és una història d'amor que no va destruir les filferades, ni el fred i la gana. No va ser la distància ni les penúries econòmiques, va ser el mal total que va posar en marxa Hitler quan va aprovar la "solució final" per als jueus i va anar sumant col·lectius que també "calia" exterminar: els apàtrides que havien defensat la Segona República van ser un d'aquests col·lectius. Els morts en aquella "ofrena cremada", què és el que vol dir holocaust, tenien uns éssers estimats que també van ser parcialment exterminats quan van haver de fer front a una vida sense ells i sense poder explicar, durant massa anys, el que havien viscut, el que havien perdut.

Fonts

Conseil Général de l'Ariège. Service départemental des archives (Foix)
Service Historique de la Défense. Archives du château de Vincennes

Bibliografia

AGUIRRE HERRÁINZ, Pablo (2012). Exilio republicano en Francia (1939-1940). El caso de los refugiados españoles en Bases-Pyrénées. Una acogida bajo sospecha. Treball de final de màster Universitat de Saragossa, Facultat de Filosofia i Lletres.

JACOB, Odile (2004). Republicanos españoles en Midi-Pyrénées. Exil, histoire et mémoire. Presses Universitaires du Mirail.
MORADIELLOS, Enrique (2001). El refugio de Europa: las dimensiones internacionales de la Guerra Civil Española. Ed. Península. Barcelona.
RAFAEL-BOJ, Marie-Claude (1995). Los campos de trabajo de los refugiados españoles en Francia (1939-1940). Ed. Omega. Barcelona.
ROQUEJEFFRE, Michel (2008). L'internement des républicains espagnols au camp du Vernet d'Ariège.